

Kisebb közlemények

GRÓF ESTERHÁZY PÁL ÉLETE ÉS HŐSI HALÁLA¹ • Galántai báró és fraknoi gróf

Esterházy Pál 1883. július 28-án, *szombaton este* nyolckor született a pápai kastélyban, szüleinek második gyermekeként. Nővére, Mária² 1882-ben, húga, Franciska³ 1890-ben látta meg a napvilágot. Elemi iskolai és gimnáziumi tanulmányait magántanulónként végezte, érettségi vizsgáját 1901. június 13-án tette le a veszprémi katolikus főgimnáziumban. (Édesapja, Esterházy Móric⁴ (1856–1900) Veszprém vármegyei főispán ezt már nem érthette meg, mert 1900. május 11-én, életének 44. évében váratlanul elhunyt.) 1901/02-ben tanulmányokat folytatott Oxfordban, a következő évben pedig jogot hallgatott egy szászországi⁵ egyetemen. Ő örökölte a pápa-ugodi hitbizomány több tízezer holdját, közepén a pápai kastéllyal, a kegyurasági falvakat, gazdaságokat. Előkelő körökben úgy beszéltek róla, mint kiváló tehetségű, tüneményes fiatalemberről, aki előtt fényes jövő áll, és kiváló partinak számít. Megnyerő egyénisége, daliás, atléta termete, alapvetően jó természete a főúri társaságok kedvelt

1. kép A gróf mint huszárfőhadnagy
(Emlékkönyv, 1923)

¹ A gannai családi mauzóleumban 2015. június 26-án elhangzott megemlékezés szerkesztett szövege. (M. Zs.)

² Pápán született 1882. május 14-én, meghalt Rumban 1927. július 17-én. 1904 májusában kötött házasságot Bécsben gróf Széchenyi Péterrel.

³ Herceg Odescalchi Béláné (házasságkötése: Budapest, 1915. szeptember 25.) Esterházy Franciska grófnő (született 1890. március 15-én Pápán, meghalt 1935. november 11-én Londonban, 45 évesen).

⁴ Született 1856-ban. 1881. augusztus 25-én házasságot kötött a morvaországi Stockau Paula (1858–1937) grófnővel.

⁵ 1903/04-ben Tharandt-ban (Szászország).

alakjává avatták. 1905 októbere és 1906 szeptembere között önkéntes hadapródőrmesteri szolgálatát töltötte Debrecenben, a II. Vilmos német császár és porosz királyról nevezett 7. honvéd huszárezrednél. Hadnagyi rangot kapott, a király pedig kamarási címmel tüntette ki. 1907. július 28-án nagykorú lett, vagyis betöltötte 24. életévét, így átvette a hitbizomány vezetését.

1908. január-februárban az Egyesült Államokban járt, hogy részt vegyen gróf Széchenyi László⁶ és Gladys Moore Vanderbilt (1886–1965) new york-i esküvőjén.⁷ A hazai sajtó már hazaérkezése előtt arról írt, hogy beleszeretett a menyasszony unokatestvérébe, Dorothy Whitney-be⁸, és már az esküvőt tervezik. Ez a hír azonban „kacsának” bizonyult. Az igazi, nagy szerelem azonban még ebben az évben utolérte a grófot.

Talán a zempléni rókadadászatok vagy a budapesti bálók egyikén találkozott és ismerkedett meg *Andrássy Ilona*⁹ grófkisasszonnyal, csíkszentkirályi és krasznahorkai Andrássy Tivadar (1857–1905) gróf leányával, és a szerelem hamar fellobbant közöttük. 1908 novemberében eljegyezték egymást, 1909. január 23-án pedig Budapesten megtartották a fényes főúri esküvőt. A mézesheteket a pápai kastély falai között töltötte az ifjú pár. Amikor először Pápára érkeztek, a város közönsége megható fogadtatásban részesítette őket: a vasútállomáson

2. kép
A világfi (KOVÁCS 2014., 247.)

⁶ GRÓF SZÉCHENYI LÁSZLÓ (Horpács, 1879. február 18.–Budapest, 1938. július 5.) osztrák-magyar katonatiszt, császári kamarás, diplomata. Horthy Miklós 1921-ben washingtoni rendkívüli követé és meghatalmazott miniszterré nevezte ki, és megbízta a felállítandó magyar királyi követség vezetésével. 1933-ig vezette a követséget.

⁷ 1908. január 27-én. Öt lányuk született (Cornelia, Alice, Gladys, Sylvia, Ferdinande).

⁸ DOROTHY PAYNE WITHNEY (1887–1968) társadalmi és emberjogi aktivista volt. A Debreceni Független Ujság írt erről a lehetséges frigyről 1908/8. számában.

⁹ Csíkszentkirályi és krasznahorkai ANDRÁSSY ILONA GRÓFNŐ (Töketeres, 1886. május 22.–Petersborough [Kanada], 1967. augusztus 21.). Férje halála után annak jó barátja, Cziráky József gróf (1883–1960) vette feleségül, akivel annak dénesfai birtokán (Győr és Vas megye határán) éltek, itt született meg három fiuk: Miklós, Pál, Béla. Miklós a második világháborúban elesett (1944), Pál és Béla a kommunizmus elől Kanadába emigrált. Cziráky József halála után fiai hívásának eleget téve Ilona is Kanadába költözött, és több, idősotthonban töltött év után hunyt el.

nagy tömeg gyűlte össze, óriási éljenzéssel, lovasbandériummal, virágcsokrok-
kal, díszkivilágítással fogadták a grófi párt. *Mészáros Károly* polgármester mint
„Pápa város legelső polgárát” köszöntötte Esterházy Pált és „bájos, szépséges
nejét” egy reményteljes és verőfényes jövőendő kezdetén.¹⁰

3. kép A pápai kastély az 1910-es években (Korabeli képeslap, DREK)

A fiatal pár szépen berendezkedett a pápai kastélyban, ahol gyakran fogad-
tak vendégeket, ahonnan rendszeresen kiruccantak Bécse, Budapestre, az Al-
pokba zergére vadászni vagy éppen Olaszországba. Pál grófot nem nagyon kö-
tötték le az anyagi-üzleti ügyek, egy szerencsétlen gabonavásárlási akcióban
pedig több tízezer koronát veszített, így adósságai az évek során annyira fel-
halmozódtak, hogy 1911-ben unokatestvére, Esterházy Móric (1881–1960) taná-
csára kiköltöztek a pápai kastélyból a pápateszéri kúriába, hogy szerényebb
költségvetésből éljenek. Itt tartotta ugyanis Pál gróf szeretett telivérjeit. Az a

¹⁰ Tudósítás a főúri esküvőről: Pápai Hírlap VI (1909) 5. sz. (január 30.) 2–3., Pápai Lapok XXXVI (1909) 5. sz. (január 31.) 1–3. — Mindennek vége! Andrássy Ilona grófnő első világháborús naplója. Szerk. Kovács Lajos. Bp., Európa, 2014. 7.

néhány év, amit fiatal házasként itt töltöttek, a felhőtlen boldogság és a szenvedélyes szerelem időszakaként volt.¹¹ Teszérei visszavonultságukban csak ritkán hallattak magukról. Vasárnaponként – mindig máshol – váratlanul megjelentek a kegyuraság valamelyik templomában, hogy ott szentmisén vegyenek részt. Az egyszerű nép igen jó néven vette tőlük ezt a gesztust.

4. kép Az ifjú házaspár (Illusztráció Kovács Lajos könyvének borítóján)

¹¹ Erről is szól Kovács Lajos regénye, mely Andrássy Ilona eredeti naplójegyzetei nyomán született: *Drága szerelmem... Andrássy Ilona grófnő levelei hősi halált halt férjéhez, gróf Esterházy Pálhoz*. Bp., Európa, 2015.

A grófi házaspár boldogságát csak egyvalami árnyékolta be: az elmaradt gyermekáldás. Először Ilona grófnőt vetették alá különböző vizsgálatoknak és kúráknak, fürdőhelyi kezeléseknak, mígnem kiderült, hogy Pál grófnak nem lehet gyermeke.

Ez a hír nagy megrázkódtatást jelentett számára, de egymás iránti szerelmükön nem változtatott. Az embernek mégis az az érzése, hogy Pál a saját élete elől menekült a háborúba. Mint a pápa-ugodi hitbizomány urának törvényesen be sem kellett volna vonulnia, de ő azonnal jelentkezett. A 7. számú II. Vilmos német császárról és porosz királyról elnevezett huszárezredbe¹² vonult be tartalékos huszár főhadnagyként 1914. július 30-án. Néhány napig a szerb harctéren teljesített szolgálatot, később pedig ezredével együtt a galíciai hadszíntérre került.

1915 júniusáig ordonánc (parancsőr) tisztként a frontvonal mögött szolgált, ám így is gyakran részt vett vakmerő akciókban.

Halála előtt néhány nappal itthon járt az ezredéből *Jankovich-Bésán Endre* (1884–1936) huszárfőhadnagy, gici birtokszomszédja, barátja, aki annak a dandárparancsnoknak a parancsőr tisztje volt, amely dandárban Esterházy szolgált. Felkereste Andrassy Gyulát és elmondta, hogy június 19-én a brigadéros oldalán távcsővel végignézett egy rohamot, amelyet Esterházy Pál vezetett. Elmondta, hogy hihetetlen vakmerőséggel vezette a századát Duratic mellett rohamra és egy ezer méter magas hegyre százada élén egy szál buzogánnyal a kezében elsőnek rontott fel, és ő ugrott be legelőbb az oroszok lövészárkába. Ekkor még Esterházy Pálnak semmi baja nem történt, de megjegyezte Jankovich-Bésán, hogy túl kockázatosan, halálmegvetéssel harcolt.

Mikor feljebbvalói látták, hogy milyen vakmerő, visszarendelték a törzshöz. Ekkor kihallgatásra jelentkezett parancsnokánál és azt kérdezte, hogy vajon valami hibát követett-e el, amiért megfosztják a századparancsnokságtól és „visszakommandírozzák” az ezredtörzshöz? — *Ha nem kívánnak megbüntetni* — úgymond —, *akkor kérem visszahelyezésemet a gyalogsvadron élére*. Kérését teljesítették és ő továbbra is részt vett a legelső frontharcban.

Lelkiismerete azt diktálta, hogy az első vonalban harcoljon, ezért átkérte magát a tábori ezredhez, ahol egy lövészszázad parancsnokságát bízták rá. Azt vallotta, hogy *egy magyar mágnásnak ezekben az időkben ugyanott a helye, ahol a magyar parasztnak*, akit nem kérdeznek meg, hogy akarja-e és hol

¹² A II. Vilmos német császárról és porosz király nevét viselő cs. és kir. 7. huszárezred hadi emlékkönyve 1914–1918. Bp., 1923. (A továbbiakban: Emlékkönyv, 1923.) Digitalizálva elérhető: http://www.kobold.theka.hu/konyvtar/vilmos_huszar-ezred-emlekkonyve/orosz-hadjarat.html

akarja szolgálni a hazáját, akar-e vagy nem gyalogos huszár lenni. (A huszár-ezredeknél ugyanis szerveztek gyalogos osztagokat, amelyek, mint a bakák, lövészárkokban harcoltak ló nélkül.)

5. kép Esterházy Pál a front mögötti táborban (KOVÁCS, 2014., 249.)

1915. június 26-án, szombaton délután 3 és 4 óra között az oroszokkal vívott ütközetben a galíciai Dzievietniki község temploma közelében géppuskatalálat érte és azonnal meghalt. Halálának hiteles történetét a szemtanúk elbeszélése alapján „A Pál utcai fiúk” szerzője, Molnár Ferenc¹³ írta meg „Az Est” című fővárosi lapban. Ebből idézünk:

MOLNÁR FERENC

Esterházy Pál halálának hiteles története¹⁴

Az orosz állásoktól néhány száz lépésre a huszárok gyönyörű lövészárkáiban, majd feljebb a dombon egy kis erdőben találom azokat a tiszteket, akik Esterházy Pál gróffal egy ezredben harcoltak. Egy lovashadosztály lóról leszállított huszárai ezek. A parancsnok báró Jacobs kapitány, itt levő tisztjei Mailáth, Rúsa és Lázár főhadnagyk, Rumler, Quittner, Luka, Bán, Thuránszky, Dellin, Gosztony és Klobusitzky hadnagyk, Kovács és Plessner zászlósok.

¹³ Molnár Ferenc 1914 novemberétől 1915 novemberéig haditudósítóként dolgozott.

¹⁴ Az írás „Az Est” 1915. augusztus 10-i számában jelent meg.

Ezek közt az urak közt kérdezősködtem Esterházy Pál halálának körülményei felől — ki tudhat róla többet, mint ők? Esterházy Pál hősi sorsa nemcsak katonai és magyar szempontból, de tisztán emberileg is szép, és a közre nézve oly hosszú évekig lesz még fontos, hogy kötelesség a reá vonatkozó adatokat összegyűjteni. Esterházy Pál sorsának nemcsak érdekessége, hanem szimbolikus értéke is van. Aki itt, a bajtársai közt kutat utána, azelőtt ebből a történetből egy megrendítő emberi megnövekedés lelki története bontakozik ki. Egy férfinak legnagyobb felemelkedése ez a tiszta önzetlenségig és onnan el egészen a halálig. A szimbolikus értékét és a történelemhez való tartozását ennek a halálnak az a tiszta és kétségtelen öntudatosság adja meg, amellyel Esterházy Pál az ő új és komor útján elindult, hogy ehhez a véghez érkezzék meg. Most, mikor millió ember vérzik, ne lássék különösnek ez az egy ember sorsával való erős foglalkozás. Nem kell ezt magyarázni, értse meg magától mindenki, aki a mi világunkban él.

Jacobs kapitány Mailáth György főhadnagyhoz utasít, akinek az adatai alapján közlöm szárazon a következőket, amelyek némely téves verzió után teljesen hiteles adatoknak tekintendők.

Esterházy Pál tartalékos főhadnagy ez év március legelejéig parancsőrtiszt volt. Ekkor azt kérte, hogy a parancsokságtól helyezzék ki az ezredhez. Ezt az elhatározását azzal indokolta meg, hogy igen sok tiszttársa esett el a kárpáti harcokban és ő is ki akarja venni részét a csapatszolgálat fáradalmaiból és veszélyeiből. Kinevezték tehát a hetes huszárok gyalogosított lövész-eszkadronjának parancsnokává. Április 13-ikán elment Alsóolsváról Pestre a főrendiházi ülésekre és június 21-én visszatért a galíciai Turadyba, ahol százada lövészárokból feküdt.

Június 25-ikén Stryj környékén, Dzievietniki falunál harc volt. A falu mély völgyben fekszik és akkor már a miénk volt. Két lövész-eszkadronnak a nyugatra eső erdőből be kellett a községbe vonulnia. Az oroszok a keletre fekvő dombokon álltak és onnan az egész völgyet állandóan erősen lőtték puskából és nehéz ágyúból. Esterházy maga ment csapata élén és gonddal kereste ki a legfedettebb utat, mély árokban, magas rozsvetésben vezette huszárait, hogy észrevétlenül jusson velük a faluba. Az egyik eskadron már ott várta őket. A hetesek (Esterházy csapata) a falu szélén, a házak mellett ásták be magukat.

Az orosz igen hevesen lőtte őket, de a fedezék elég jó volt. Másnap délután parancsot kaptak a támadásra.

Magas gabonában csúsztak előre a huszárok az orosz felé, folyton meg-megállapodva és fedezéket ásva. Három órakor Esterházy elindult az oroszok felé. Tisztársai figyelmeztették, hogy óriási termete miatt különösen vigyázzon magára, de ő mégis előre ment a legelső vonalba, ahová eddig csak alig tíz huszár mászott el. Esterházy mellett Horvát Balázs szakaszvezető feküdt, aki azt mondja, hogy ekkor az oroszok, most sem tudni mily okból, beszüntették a tüzelést. Esterházy azt mondta a huszároknak, hogy: „Nincs is már ellenség a fedezékben” – felemelkedett és távcsővel kezdte nézegetni az orosz állást. Ekkor belelőttek az alsó karjába, feljajdult és állva visszafordult, hogy bekötöztesse magát. Ekkor kapta fordulás közben a meredek dombról lefelé lövöldöző orosztól a második lövést. A golyó a bal lapockáján hatolt be és jobboldalt elöl, az utolsó bordáknál jött ki, rendes telt golyó volt. Az orvos véleménye szerint a szívéen futott keresztül. E pillanatban Esterházy, mint később megmérték, 57 lépésnyire volt az ellenségtől, tehát az oroszok világosan láthatták, hogy tiszt. Ezt látva, az elesett emberre sortüzet adtak.

Ezzel persze el volt árulva az oroszoknak, hogy ily közel jutottak hozzájuk a huszárok és rettenetes lövöldözés indult meg. Négy huszár rohant előre Esterházyt visszahozni, de kettőbe belelőtt az orosz. Ott kellett hagyni. Mikor besötétedett, előrekúsztak érte és levitték a faluba, abba a házba, amelyben napközben a kvártély volt. Éjjel fél tizenegykor kezdődött meg az általános támadás, amely egy óra felé ért véget. A huszárok elfoglalták az orosz állást és rettenetes bosszút állottak parancsnokukért. Mailáth György amellet volt, hogy Esterházyt ideiglenesen ott, Dzievietniki mellett temessék el, az előtte való napon elesett dr. Marinczer László hadnagy mellé, akit a templom előtt elhaladtában lőtt szívéen egy a templomban elbújt orosz. Esterházy inasa azonban hivatkozott gazdájának egyszer nyilvánított akaratára, hogy ha el találna esni, szállítsák a hadosztályparancsnokságra és ott lévő barátai intézkedjenek. Így is történt. (...)

6. kép A bányavölgyi tiszti fedezék lakói: Szunyogh Rudolf, gr. Esterházy Pál, br. Stummer Károly főhadnagy, Simig Ernő százados (Emlékkönyv, 1923.)

Vilmos-huszárok a Kárpátokban,
Balról az első gróf Esterházy Pál, aki hősi halált halt, a második báró Stummer, a harmadik Szunyogh főhadnagy.

7. kép Esterházy gróf a Vilmos-huszárok egyenruhájában (balról az első)
(Magyar hősök 1914–1916. Szerk. Tábori Kornél. Pesti Napló kiadása, 1915. 146.)

8. kép Fotó a gróf ideiglenes temetéséről (Vasárnapi Ujság 1915/32. sz., 516.)
(A kép bal oldalán az egyszerű fejfa, mely ma a gannai családi sírboltban látható)

9. kép A család által kiadott gyászjelentés
(DRE Tudományos Gyűjteményei, I. Világháborús Gyűjtemény)

A századparancsnok gróf holttestét egyszerű koporsóban ideiglenesen eltemették a harctér közelében. Néhány nappal később kihantolták, és július 2-án Budapestre, majd 5-én hajnalban Pápára szállították. A Nagytemplomban ravatalozták fel, koporsója mellé állítva azt a fakeresztet, ami a harctéren jelölte sírját. A fakeresztten egyszerű nefelejcs koszorú volt, melyet *gróf Andrássy Géza* (1856–1938) őrnagy ugyancsak a harcterről, Lembergől küldött. A koszorúk óriási tömege borította el a ravatalt, amelyet az uradalom hajdúí, erdészei és a pápai huszárezred altisztjei őriztek.

Hétfőn reggel 9 órakor volt a gyászmise, melyre megtelt a templom utolsó zuga is. A misét *Kriszt Jenő* (1863–1923) esperes-plébános mondta az összes kegyúri templomok papjaiból álló segédlettel. A misén a család tagjai közül csak gróf *Széchenyi Péter* (1870–1924) és neje, Pál gróf nővére, továbbá gróf *Esterházy Sándor* (1867–1924) és gyermekei jelentek meg. A vármegye képviselőjében *Hunkár Dénes* (1852–1917) főispán és *dr. Véghely Kálmán* (1868–1917) alispán jelent meg.

A mise után szétszedték a ravatalt és az összes templomok harangzúgása közben elindult az óriási gyászmenet, melynek élén a helybeli huszárezrednek egy százada lovagolt. Utánuk nemzeti színű zászló alatt vonultak fel a helybeli hadi kórházakban ápolat sebesült katonák. A lovas századot *Remete Aladár* százados és *Scholtz László* főhadnagy, a gyalogos századot pedig *Nagy Imre* hadapród vezették. A menetet *Füredi Kálmán* zenekara gyászindulókkal kísérte a városon végig. A Szélesvíznél *Kriszt Jenő* esperes-plébános újból megáldotta a hamvakat, a gyalogos díszszázad pedig sortüzet lőtt. Jóformán a város egész közönsége elkísérte a város határáig a koporsót, melyet még aznap a gannai templomban ravataloztak föl.

A temetés másnap, kedden délelőtt 10 órakor volt s a kora reggeli órákban már hosszú kocsisor vitte ki a gyászolókat Pápáról Nagygyannára. Tíz órakor megkezdődött a gyászmise, melyet *Gerstner Ignác* (1860–1925) esperes-plébános pontifikált. Ennek végeztével a temetésen megjelent debreceni Vilmos-huszárok kivitték a templomból a virágokkal borított koporsót, és a templom alatti sírboltba vitték le. A kriptában *Alasz Miklós*¹⁵ (1867–1934) és *Zarka József*¹⁶

¹⁵ 1893-tól gr. Esterházy Pál nevelője Pápán. PFEIFFER János: A veszprémi egyházmegye történeti névtára 1630–1950. Püspökei, kanonokjai, papjai. München, 1987. (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae VIII.), 230–231.

¹⁶ Káplán Nagygyannán 1913 novemberétől 1918-ig. 1945 nagycsütörtökén a háború áldozata lett. PFEIFFER 1987. 1103–1104.

(1883–1945) plébánosok mondtak csendes misét, ezek befejeztével elhelyezték gróf Esterházy Pál koporsóját a boltíves csarnok szarkofágjai közé. Eléje tették a harctérről elhozott fakeresztet, a sírbolt legigénytelenebb, de legdicsőbb ékeségét – ezzel véget ért a szomorú szertartás s a gyászolók visszautaztak Pápára.

A haza egy bátor és önfeláldozó katonát, Pápa város pedig jótévőt veszített el személyében. Hogy a gróf szíven viselte a város helyzetét és sorsát, arra csak néhány példát említünk: 1909-ben a Pápai Vöröskereszt Egylet felkérésére vállalta, hogy háború esetén a pápai kastélyban 100 sebesült és lábadozó katonának (köztük 10 tisztnek) biztosít helyet és ingyenes ellátást.¹⁷ (Ez – már az ő halála után – így is történt.) 1910-ben a pápai határban lévő földjeiből 1560 holdnyit parcelláztatott fel kisgazdák számára, hogy az akkoriban olyannyira jellemző Amerikába-vándorlást megakadályozza.¹⁸ 1913-ban a Kálvária-temető bővítéséhez 3 katasztrális hold földet ajándékozott az egyházközségnek.¹⁹ Ugyancsak 1913-ban ígervényt tett a városnak, hogy az Esterházy út és a Kálvária-temető közötti területből 12 ezer négyszögölnyit átenged egy felépítendő közkórház céljára.²⁰ A tüdőbetegeket gondozó egyesület mindenkor gondozónője részére ingyen lakhatást és teljes ellátást biztosított.²¹

MEZEI ZSOLT

10. kép A gróf emléktáblája a pápateszéri katolikus templomban

¹⁷ Pápai Lapok XXXVI (1909) 9. sz. (február 28.) 4.

¹⁸ Pápai Lapok XXXVII (1910) 15. sz. (április 11.) 1.

¹⁹ Pápai Lapok XL (1913) 45. sz. (november 2.) 4.

²⁰ Pápai Lapok XLI (1914) 4. sz. (január 25.) 5.

²¹ Pápai Lapok XLI (1914) 21. sz. (május 24.) 4.

11. kép

*A gróf érckoporsója és egyszerű harctéri fejfája
a gannai családi sírboltban*

12. kép A Pápai Huszáregyesület tagjainak tisztelgése a gróf sírjánál
(2015. június 26.)